

Den kultiverade människan

En betraktelse över en boks inverkan och effekt

Fredrik Nilsson

Få etnologiska böcker har väl haft en sådan genomslagskraft som *Den kultiverade människan*, vilket också gör den svår att skriva om i just detta sammanhang. Åsikterna om boken är många och divergerande. Därför, när jag nu trots allt gör ett försök att skriva om *Den kultiverade människan* som en etnologisk klassiker, måste det ske med utgångspunkt i min högst personliga relation till boken. En relation som har genomgått flera metamorfoser genom åren och som nu, i skrivande stund, förefaller ha inletts en höstdag för länge sedan.

En måndag 1990 stod jag utanför Gamla Kirurgen i Lund. Hösten hade anlänt, men ännu hade dock inte kylan blivit besvärlig utan solen värmdde, vilket var en anledning till att jag befann mig utanför ovan nämnda byggnad. Klockan var ungefär 11.02. Tidsbestämningen kan förefalla märklig i sin exakthet, men det finns en anledning till detta. Några minuter tidigare hade jag nämligen befunnit mig i en föreläsningssal på Gamla Kirurgen, där temat för dagen var *Den kultiverade människan*. Med stor sannolikhet hade föreläsningens första del slutat prick 11.00, eftersom den unge manlige läraren i stor utsträckning personifierade (det gör han för övrigt fortfarande) ordning och reda. Varje undervisningstillfälle inleddes med att han tog av sitt armbandsur som sedan placerades framför honom på katedern. Därefter kom nästa signal om att han var redo att hugga tag i dagens uppgift, han kavlade upp ärmarna på sin tröja eller skjorta. När denna ritual var avklarad bör-

jade det första undervisningspasset som alltså oftast slutade prick 11.00 (och det tog cirka 2 minuter att förflytta sig från föreläsningssalen till byggnadens solbelysta framsida).

Kanske var han medveten om det, kanske inte, men han tycktes förkroppsliga delar av innehållet i *Den kultiverade människan*: ”Den nya människan är först och främst den borgerliga människan, en disciplinerad, ’kultiverad’ och kontrollerad människa” (1979:11). Fast den kopplingen gjorde jag i ärlighetens namn inte då. Ytterligare en sak bör nämnas här, vi hade också en ung kvinnlig lärare som förkroppsligade ett alternativ till den kropps- och tidsdisciplin som vår manlige lärare gav uttryck för. Den kvinnliga läraren genomförde nämligen, som jag minns det, stora delar av undervisningen sittande i en avslappnad ställning på ett bord framför katedern. Genom att sitta på ett bord och låta benen avslappnat dingla nedanför bordskanten, istället för att stå i stram givakt bakom en kateder, ville hon kanske bryta ned, eller avdramatisera, gränsen mellan lärare och student. I efterhand förstår jag att hon, medvetet eller omedvetet, förde ett samtal med oss som gick bortom orden. Hennes sätt att vara i rummet var förstas en kritik av den så kallade nya människan, en kritik som också var närvarande i *Den kultiverade människan* och som kom till uttryck redan i bokens första rader: ”Hur blev den runda, sinnliga allmogemänniskan till den trådsmale, struntförnämne borgaren? Så har Börje Hans-

sen spetsat till en problemställning som intresserar allt fler kulturforskare” (1979:11). Det är förstås också möjligt att förstå hennes sätt att vara i rummet ur ett genusperspektiv, kanske ville hon bryta med en manlig norm som sedan åtskilliga decennier eller sekler föreskrev hur undervisning ska bedrivas och av vem. För att inte framstå som lika radikal som vår dåvarande lärare är det nu bäst att återvända till ordningen, dvs. berättelsen.

Klockan var alltså 11.02 och jag befann mig i solen utanför Gamla Kirurgen. Det var paus och ett samtal tog långsamt form bland mina kurskamrater. ”Den är så jävla bra”, utbrast en ung tjej samtidigt som hon tände sin cigarett. Egentligen skulle hon bli förskollärare men hade valt A-kursen i etnologi ”för att hon var nyfiken på ämnet”. Flera andra stämde in, även jag, boken tilltalade oss. Exakt varför den tilltalade oss hade vi nog ännu inget svar på, jag tror åtminstone inte någon konsensus formulerades kring detta ämne under denna paus. Insikten skulle dock drabba oss senare under kursen. *Den kultiverade människan* tycktes nämligen förklara varför våra föräldrar, men även mor- och farföräldrar, gjorde som de gjorde. Vi förstod, efter att ha läst boken, varför farmor (vi tycktes ha en gemensam sådan) hade ett finrum som enbart fick användas vid speciella tillfällen, vi förstod också varför ordning och reda hade blivit en mission i hennes liv. Vi förstod dessutom varför svärmors familj (även svärmor tycktes vi dela) hade matsal, köksingång och ett, jämfört med farmor, mer avslappnat förhållningssätt till ordning och reda. *Den kultiverade människan* hjälpte oss helt enkelt att se världen som kulturellt organiserad i tydliga system: ”Som kulturvarelse är människan inte bara en symbolskapare utan även en systembyggare. Vi lär oss filtrera, etikettera, förtränga och tolka den ström av oordnade intryck vi möter i vår vardag. Skelettet i denna apparat för ordning och reda utgörs av de tankemässiga grundstrukturer som ingår i vårt medvet-

tande” (Frykman & Löfgren 1979:16). Men det var inte bara insikten om att vardagen var ett system som tilltalade oss. Genom att läsa *Den kultiverade människan* förstod vi också att dessa system var präglade av vardagens materiella förutsättningar, vilket försåg oss med en insikt om klasstillhörighetens betydelse och historisk förändring:

En analys som stannar vid själva kartläggningen av ett kulturellt system eller dolda tankestrukturer ter sig dock mindre fruktbar. Inom vissa delar av den symboliska antropologin och strukturalismen har det funnits tendenser till en sådan statisk och ohistorisk analys av tankesystem. Som kulturforskare är det vår uppgift att klarlägga hur sådana världsbilder produceras, fixeras och förändras, hur de är relaterade till samhällsstrukturen. Ett historiskt och materialistiskt perspektiv blir nödvändigt för att analysen inte ska sväva fritt i luften. Vår ambition är alltså att visa hur samhällsförändringar driver fram nya värde- och kunskapssystem och vilken funktion dessa kulturella mönster får för att legitimera eller bekräfta samhällsordningen eller en bestämd klassposition (1979:17).

Boken attraherade oss sålunda på grund av att den hjälpte oss att förstå att de erfarenheter vi hade gjort som individer i själva verket ingick i större system. Det innebar också att vi kunde benämna våra gemensamma erfarenheter på ett nytt sätt, boken gav oss ett nytt språk, men framför allt försåg den oss med ett par glasögon (som har visat sig vara märkvärdigt svåra att ta av). Vi socialiserades in i ett kulturanalytiskt förhållningssätt, eller för att tala med författarna till *Den kultiverade människan*, kulturell präglings pågick:

Analysen inriktas därför inte bara på hur dessa mönster växer fram som samhällsprodukter utan även på hur de lyfts in i människors medvetande, internaliseras i kulturen så att de blir osynliga och självklara [...] Denna kulturella präglings omfattar inte bara den formaliserade och direkta uppfostran till ett visst kulturmönster [...] Det är den subtila, osynliga och omedvetna präglings vi främst är ute efter; den som äger rum i vardagens trivialiteter och rutiner och som sällan verbaliseras. Hela den miljö som omger oss är kulturbärande. Genom den

kommuniceras ständigt en rad kulturella budskap, liksom omvärldens diffusa sociala kontroll: faderns höjda ögonbryn, moderns uppmuntrande leende eller främlingars tysta ogillande (1979:17).

De senare elementen kom vi sedermera att söka efter och förhålla oss till i vår egen institutionsvardag.

Vi kunde således med hjälp av *Den kultiverade människan* ställa oss vid sidan av våra erfarenheter och förstå varför vi inte kände oss helt bekväma hemma hos svärmors familj. Allt föreföll förklarad, även om lärarnas olika ritualer och praktiker märkligt nog just då undgick vår analys. Boken hjälpte oss framför allt att dechiffrera vardagen i vår privata närmiljö, att vända blicken inåt mot universitetet förmådde vi ännu inte. Detta är, så här i efterhand, lite besynnerligt eftersom boken faktiskt uppmanar till just självreflektion. På bokens allra första sida, där författarna placerar in sin forskning i ett internationellt sammanhang, skriver de på följande vis:

Det finns en internationell forskning på det här området, en kultursociologi som rör sig i ingenmanslandet mellan humaniora och samhällsvetenskap, mellan historia och sociologi. Gemensamt för dessa forskare är att de använder historien som redskap för att förstå nuet och dra linjerna ut i framtiden. Med hjälp av historien skapar de en kritisk distans till den världsbild vi byggt upp som ett skyddande staket kring vår egen samhällssyn och människouppfattning. Med detta perspektiv blir mycket av det som tidigare ansetts tillhöra ”den mänskliga naturen” avslöjat som kulturprodukter, vilka bör förankras i samhällsutvecklingen snarare än i biologin (1979:11).

Lite längre fram låter det så här:

Det är lätt att förlöjliga bondens vidskepligheter, borgerskapets pryderi eller arbetarnas dröm om ett finrum. Det är snarare så att en förståelse av andra epoker och kulturmiljöer bör ge en insikt om hur vi själva agerar som bärare av ett kulturmönster (1979:15).

Det historiska perspektivet skulle med andra ord användas för att skapa distans till samtiden och därmed lägga grunden för emancipation i

analytisk, men kanske även politisk mening. Som studenter på A-nivå hade vi emellertid svårt att emancipera oss från boken, tvärtom identifierade vi oss allt starkare med den.

I ärlighetens namn ska det också sägas att vi kom att attraheras av och identifiera oss med *Den kultiverade människan* av ytterligare en, högst konkret, anledning: *Arbete och redskap* (Bringéus 1971). Identifikationsprocesser bygger som bekant på den till synes enkla uppdelningen mellan ett Vi och ett Dom, det är i relation till de Andra som ett Vi blir tydligt. I efterhand förstår jag att *Arbete och redskap* kom att materialisera de, eller snarare det Andra, något som vi inte kunde eller ville identifiera oss med. I *Arbete och redskap* fanns det inga nycklar som hjälpte oss att öppna dörrar till vår klassbakgrund, den framstod snarare som ett märkligt ting i en annars väl organiserad kurs. Här vill jag poängtera att läraren, som vanligt med uppkavlade ärmar, gjorde sitt yttersta för att skapa ett intresse för *Arbete och redskap*, bland annat genom att placera in boken i sitt ämneshistoriska sammanhang. Men efter att ha stiftat bekantskap med *Den kultiverade människan* var vi trolldbundna och kunde inte ta till oss budskapet om att även vetenskap är en kulturell praktik. *Den kultiverade människan* förklarade ju allt, den rymde sanningen om klassformeringen, den kunde därmed per definition inte vara en kulturell praktik (en formulering som vi förstas inte använde då). När vi vandrade uppför den sluttande Sandgatan den vackra höstdagen 1990 var det med andra ord som att vandra uppför Sinai berg för att ta emot stentavlorna. Utan att vara medvetna om det var vi, genom kurslitteraturen och lärarnas sätt att vara, utsatta för kulturell prägling – eller om ni så vill – en disciplineringsprocess som skapade identifikatorisk närhet till *Den kultiverade människan* och avstånd till böcker som *Arbete och redskap*.

Ungefär så minns jag mitt första möte med *Den kultiverade människan*. Med tiden skulle

mitt förhållningssätt till denna bok bli aningen mer komplicerat, något som jag förmodligen också delar med fler, men den förblev trots det ett sammanhållande kitt.

När vi flera år senare, som doktorander och nydisputerade forskare, ställdes inför en situation där vi skulle dela utrymmen med en annan institution var bokens förmåga att skapa ett Vi viktigt på ett högst trivialt, men samtidigt symboliskt plan. De utrymmen vi skulle dela var köket och kopieringsrummet med tillhörande kopieringsmaskin. Ganska omgående förvandlades köket, föga överraskande, till en tydlig front. Olika institutionskulturer har en benägenhet att utveckla olika vardagsvanor, inte bara i relation till den vetenskapliga praktiken utan även i relation till det som äger rum vid köksbordet och i köket. Allt från samtalston, samtalsämnen och uppfattningar om ordning och reda kan variera mellan olika institutioner. I ämneshomogena köksmiljöer utgör detta oftast inte ett problem, man socialiseras in i ett speciellt förhållningssätt som är eller kan vara institutionsspecifikt. Institutionen tar därmed plats i såväl tanke (själ) som handling (kropp). Det är emellertid först i mötet med de Andra som det kulturellt specifika blir synligt, men det är också i dessa möten som konfrontation och friktion kan uppstå, som i fallet med det gemensamma köket. Köket hade sedan tidigare använts av den andra institutionen och vårt inträde på denna arena definierades omedelbart som ett hot, vi representerade kaos i deras värld. De strategier de Andra etablerade för att hävda identitet/revir följdes därför av motstrategier från vår sida. De andras val av symboler och identitetsmarkörer – exempelvis val av mycket fin (men obegriplig) väggonst – kom att bemötas och utmanas av de symboler vi valde att lyfta fram – till exempel en bordsgran av plast. Det var en slags omedveten aktivistisk kulturanalys, färgad av innehållet i *Den kultiverade människan*, som pågick. Vi satte oss inte på borden, som vår lärare en

gång i tiden gjort, för att markera avstånd till disciplinering och förborgerligande, men det var likafullt en kulturanalys använd i syfte att underminera den mur de Andra försökte bygga för att skydda sin uppfattning om normalitet. Till slut nådde prefekterna fram till en lösning som gick ut på att vi inte delade köket, samtidigt. Vi skulle alltså ha tillgång till köket vid olika tidpunkter.

Självfallet bidrog detta köksproblem till att skapa eller förstärka gemenskapen i respektive gruppering, en process som även ägde rum i kopieringsrummet – fast då med mer subtila och måhända kultiverade medel. I kopieringsrummet skulle vi dela en skrivare och för att pappersåtgången skulle kunna debiteras respektive institutioner skulle det finnas olika koder – en för oss och en för de andra. Men vilken kod skulle vi då välja? I ett samhälle där vi tvingas ha allt fler sifferkoder i minnet – bankomat-koden, pinkoden till mobiltelefonen, porttelefonen, internetbanken, internetbokhandeln, internetskivhandeln etc. – är det förstås viktigt att välja en kod som man minns. I privata sammanhang är det oftast ganska enkelt, vi väljer vårt eget personnummer eller delar av det eftersom numret är nära kopplat till vår privata identitet. Men i ett kollektivt sammanhang kan personnumret vara mer problematiskt, dels för att andras personnummer kan vara besvärliga att komma ihåg, dels för att individens integritet kan hotas. Vi var av dessa anledningar därför hänvisade till att skapa en sifferkod som alla etnologer skulle kunna relatera till och därmed minnas. Ur detta perspektiv begränsades urvalet och det var symptomatiskt för *Den kultiverade människans* status att vi valde bokens publiceringsår som kod till den kopieringsmaskin vi delade med en annan institution. Var det något vi etnologer delade så var det en relation till *Den kultiverade människan*. (I sanningens namn ska det tilläggas att koden skulle vara femsiffrig och vi var därför tvingade att lägga till en siffra. För säkerhets skull, boken kunde

ju ha lästs även av de Andra, vände vi också på koden så att publiceringsåret skulle läsas baklänges.) Koden blev därmed en symbol för en delad erfarenhet, men den var också en hemlighet som – varje gång vi stod vid kopiatorn – bidrog till att förstärka vår gemenskap samtidigt som de Andra exkluderades.

Som jag minns det, det är förvisso möjligt att jag minns fel, så var valet av kod således inte en ironisk blinkning utan ett ärligt menat uttryck för en gemensam erfarenhet. Samtidigt är det ju möjligt att relationen till boken kan ha hanterats med ironin som verktyg, som nämnts ovan var relationen till boken vid denna tid lite mer komplicerad än vad som hade varit fallet hösten 1990.

Det går ju an att som student på A-nivå reservationslöst beundra en bok och dess författare, men i längden är detta inte ett hållbart förhållningssätt. Ikonen kom också successivt att avikonifieras. De vaga metodologiska grundvalar som *Den kultiverade människan* vilade på ifrågasattes och det riktades kritik mot den relativt homogena bild av borgerligheten som förmedlades i boken (samma kritik riktades mot bilden av en homogen bonde- och arbetarkultur). Ja, till slut fanns det en ganska lång lista på verkliga och påhittade ”defekter” i *Den kultiverade människan*. Vilka defekter som lyftes fram var förstås beroende på studentens och senare forskarstudentens behov att frigöra sig. Successivt utvecklades vi alltså till att bli självständiga vetenskapare som kunde skapa en kritisk distans till boken och därmed betrakta den som en kulturell produkt snarare än en behållare av sanning. Paradoxalt nog var detta precis vad boken hade uppmanat oss till från början och därmed kan man knappast betrakta denna process som emancipatorisk; hur vi än vände oss hade vi *Den kultiverade människan* i bakfickan.

Det vore emellertid en överdrift att påstå att boken under hela denna period, från A-kursens första veckor fram till disputation, var ett återkommande samtalsämne bland

kurskamrater och senare kollegor. Vi nådde nämligen en punkt där vi inte ens kunde förmå oss att tala om boken längre. Och ändå fanns den där, i vårt sätt att skriva, i vårt sätt att utforska världen och i vårt sätt att vardagligen profilera ämnet i relation till konkurrerande discipliner eller institutioner – och i vår relation till den tidigare nämnda kopieringsmaskinen. Osynligheten och tystnaden är i sig intressanta aspekter i detta sammanhang.

Under hösten 2005 togs det ett initiativ till en läsgrupp vid Etnologiska institutionen i Lund, temat för läsningen var ”etnologiska klassiker”. De som ville delta i läsgruppen skulle ha möjlighet att tillsammans välja vilka klassiker som skulle läsas. Ingen av oss valde *Den kultiverade människan*, istället blickade vi längre tillbaka i ämneshistorien. *Den kultiverade människan* förbigicks alltså med tystnad, men implicit fanns det förmodligen en medveten ambition att inte välja den. Kanske för att vi var starkt präglade av boken och att det därför ännu fanns ett behov att skapa distans och därmed frigöra sig? Kanske för att det är känsligt att välja en bok som tillhör de mest lästa etnologiska texterna och därmed också absolut svårast att säga något nytt om? Kanske för att man inte åter vill fastna i en intellektuellt sett hämmande ikoniseringsprocess – (ingen vill degraderas till A-student)?

En liknande tystnad uppstod när kallelsen till att medverka vid en session om etnologiska klassiker vid den 30:e etnolog- och folkloristkongressen, 2006, gick ut. De som deltog valde böcker som med fog kan påstås vara klassiker, men till denna krets av utvalda böcker hörde inte *Den kultiverade människan*. Detta skulle förstås kunna tolkas som att man, utanför Lund, inte anser att *Den kultiverade människan* är en etnologisk klassiker. Det skulle emellertid också kunna tolkas som att det är en delikat uppgift att sätta en klassikerstämpel på en bok författad av nu, inte bara levande, utan också i högsta grad verksamma etnologer. Intressant nog nämndes emellertid

Den kultiverade människan vid ett tillfälle under sessionen, en ung doktorand höll ett spännande och laddat inlägg där det framgick en viss frustration över att *Den kultiverade människan* hade ikoniserats så till den milda grad att ämnets historia föreföll börja med just denna text. I detta inlägg sprack alltså den tystnad som boken annars omgavs av, typiskt nog i ett kritiskt inlägg.

Genom att skriva om *Den kultiverade människan* som en etnologisk klassiker har jag alltså valt att bryta tystnaden, väl medveten om att det är ett delikat uppdrag. Men på vilka grunder skulle jag då välja att placera boken i klassikerfacket? Delar av dem har jag, direkt och indirekt berört ovan, men jag ska här förtydliga mina utgångspunkter genom att blicka tillbaka på *RIGs* förra temanummers (2006:4) definitioner av en klassiker. När vi – Lars-Eric Jönsson och jag – skrev introduktionstexten sökte vi efter en definition i SAOB där klassiker definieras på följande vis: "[något/någon] som är av högsta l. förnämsta rang l. betydelse, obestridt förstklassig; [...] som beständigt äger ett (av smakriktningar o.d. oberoende) allmänt erkänt högt värde, som framstår som ett mönster i sin art, normerande, mönstergill;

förträfflig, fulländad, mästerlig". Innebörden av ordet klassiker är en "person som obestridt [...] intar ett framstående rum". Att *Den kultiverade människan* har intagit "ett framstående rum" står bortom allt tvivel, åtminstone om vi, som jag har gjort i denna text, betraktar boken ur ett lokalt förankrat generationsperspektiv. *Den kultiverade människan* har präglat oss i synen på forskning, men också i vårt sätt att vara i världen/köket. Den har försett oss med ett par kritiska glasögon som vi, på gott och ont, har svårt att frigöra oss från och ens inse att vi har på oss. När vi studerar kropp, klass och kön, men även när vi undersöker hur fysiska rum utformas och uppfattas sker det ofta med hjälp av tolkningsmönster som lanserades i *Den kultiverade människan*. Bokens samhällskritiska ansats har också följt med oss in i vardagens rum, såväl i våra egna, privata, som de rum vi studerar. Vi har med andra ord internaliserat *Den kultiverade människan*. Förmodligen behövs det ett ingrepp från en gammal kirurg för att befria oss.

Fredrik Nilsson, FD

Etnologiska institutionen, Lund/Högskolan i Malmö

SUMMARY

Culture Builders

Den kultiverade människan (Culture Builders) was first published in 1979 and its impact on Swedish, perhaps even European ethnology, can hardly be exaggerated. In this article Fredrik Nilsson examines how *Den kultiverade människan* came to be a part of a specific habitus, a habitus that some scholars, such as Nilsson himself, still struggles to understand and thus create some kind of intellectual distance to. The article is in that sense an autoethnographic/autobiographic reflection on how *Den kultiverade människan* colonized, and still colonizes, the everyday life of an ethnologist.

The story starts when Nilsson, as a young student, comes in contact with the text for the first time. He recalls how he and his fellow students reacted with

admiration having read the book. *Den kultiverade människan* seemed to explain everything that needed explaining, at least when it comes to explaining class and class formation. In a rather naïve way the analysis of class were seen as a representation of truth.

The days of admiration naturally had to come to an end as Nilsson became "older and wiser", a PhD-candidate that is. Struggling to emancipate himself from the text he realizes that the futile attempt to create distance is only an expression of the same processes once analyzed in *Den kultiverade människan*. In other words, there is no escape from *Den kultiverade människan* and that must be hallmark of a classic.